

Recensioner

David Stockelberg (2005) *Simmels former*. Göteborg: Institutionen för idéhistoria och vetenskapsteori.

Den svenskspråkiga litteraturen om Georg Simmel har hittills varit mager. Det finns sedan decennier en nätt introduktion av Erik af Edholm till texturvalet *Hur är samhället möjligt?* som fortfarande gör god tjänst. Härom året kom därtill en utmärkt avhandling i idéhistoria som väsentligen ökade antalet sidor om Simmel på svenska: *Simmels former* av David Stockelberg. Även om studien behandlar centrala delar av Simmels tänkande är den ingen introduktion. Men för den som inte fruktar intellektuellt arbete och önskar sätta sig in i den simmelska begreppsapparatusens finmekanik ger den lön för mödan.

Simmel är ju känd för sin formella sociologi men vilka betydelser är närmare bestämt förknippade med begreppet form i hans texter? Det är författarens ämne, snävt och vitt på samma gång. Avhandlingen tillfredsställer därmed ett i den internationella forskningen sedan länge påpekat behov av en noggrannare utredning av Simmels formbegrepp.

I tre djuplodande kapitel undersöks formbegreppet i Simmels kunskaps- och historieteori, hans sociologi samt livs- och kulturfilosofi. Materiellt är undersökningen huvudsakligen avgränsad till tre av Simmels böcker: *Die Probleme der Geschichtsphilosophie. Eine erkenntnistheoretische Studie* (1905 och 1907), *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung* (1908) samt *Lebensanschauung. Vier metaphysische Kapitel* (1918).

I varje kapitel läggs det specifika formbegrepp som förekommer i respektive verk under luppen: som kunskapsform under kantiansk inspiration, som interaktionsform i olika skepnader (konflikten, under- och överordningen etc.) samt som livets dialektiska motsats, då formen börjar strama, vilket enligt Simmel är den moderna kulturrens signatur.

Som jag ser det är Simmels sociologiska formbegrepp hans mest intressanta bidrag. I sin sociologi utvecklar han sin grundidé om formens flexibilitet och nödvändighet (vilket påminner om föreställningar inom äldre tysk filosofi) till en vetenskapsteoretisk konception av större originalitet. Samhället är enligt Simmel ingenting utöver interaktionen eller växelverkan (*Wechselwirkung*). Det bör uppfattas som en process snarare än som ett faktum, ett blivande snarare än ett vara. Vi kan dock analytiskt fasthålla och studera *formerna* för samhällets tillblivelse, eller för att använda Simmels eget uttryck, *formerna* för *Vergesellschaftung* (socialisering).

Den inte utan skarpsinne genomförda begreppsanalysen gör Stockelbergs arbete metodologiskt intressant. Den närmast strukturalistiska metoden går ut på att ordet

form studeras i relation till andra ord och relationer av ord. De relationer av likhet och olikhet som tas upp är klassificerade under rubrikerna "motsats" (till exempel "form" – "innehåll") och "betydelsenärhet" (till exempel "form" och "*Gebilde*", det senare är ett ord som varken Stockelberg eller jag förmår översätta på ett rättvisande sätt).

Riktigt så enkelt visar det sig dock inte vara när det kommer till kritan, menar Stockelberg. Ett ord som är motsats är nästa gång snarast en synonym, och tvärtom. Begreppsanalytikern är i sådana fall böjd att söka förklaringen i sitt föremåls luddighet och inkonsekvens. Man kunde kanske också ha synpunkter på det strukturalistiska schemat.

De relationer mellan ord som fokuseras i texterna är de som anses vara konstitutiva för ett visst begrepp. Dessa ordkomplex kallar författaren "terminologier". Han understryker att varje terminologi innebär ett perspektiv och att avgränsningen av en terminologi inbegriper ett val från begreppsanalytikerns sida.

Som portal till avhandlingen står något överraskande en tjugofemsidig analys av Kants *Kritik av det rena förnuftet*. Intresset riktas förstas särskilt mot Kants distinktion mellan kunskapens form och innehåll. Simmel sägs i nästföljande avsnitt vara "[m]ed Kant mot realismen", men vad det innebär för Simmels förhållande till idealismen förblir oklart. Stockelberg talar hellre med ett modernt uttryck om "antirealismen" hos Simmel. Han nämner inledningsvis hegelrenässansen i början av 1900-talet men hur den hänger samman med Simmels livsfilosofiska formbegrepp och hans begrepp *objektiver Geist* går han tyvärr inte in på. Hade han i sin tolkning utgått från Hegels *Fenomenologi* i stället skulle resultatet kanske ha blivit ett annat. För det talar också att formerna hos Simmel är relativa och underkastade förändring (liksom hos Hegel men inte hos Kant), vilket författaren lägger fram som ett resultat av sin analys.

Stockelberg motiverar kantavsnittet med att Kant var en viktig tänkare på Simmels tid men ställer inte frågan hur Kant tolkades runt 1900. Trots att avhandlingen är rik på diverse idéhistoriska bakgrunder och träffsäkra presentationer av samtida filosofers och sociologers tankegångar går han inte in på de samtida nykantianerna. Till de senare kan man kanske också räkna Max Weber, som var Simmels vän och supporter i en ofta antijudisk akademisk värld. Weber diskuteras överhuvudtaget inte i avhandlingen. Hur intressant hade det inte varit att till exempel jämföra Webers idealtypsbegrepp med Simmels sociologiska formbegrepp! Eller deras uppfattningar om den historiska metoden, om värderingar i vetenskapen, om kulturens tragedi etc.

Vid sidan av förhållandet till Kant diskuterar Stockelberg framförallt Simmels konfrontation med Marx. Här blir tolkningen ibland väl harmoniserande (Simmel som praxisfilosof), stundtals till och med för marxiserande. På sidan 146 försöker till exempel Stockelberg få det till att Simmel uppfattar den ekonomiska utjämningen som en "nödvändig betingelse" för all social utjämning, när tendensen hos Simmel snarare går ut på att nedtona ekonomins betydelse.

Märkligt nog diskuteras inte den mer intressanta förbindelsen mellan å ena sidan Marx analys av varuformen och reifikationen, å andra sidan formbegreppet i Simmels kulturfilosofi (egenlogiken hos objektiva *Gebilde*). En sådan diskussion skulle med

nödvändighet ha kommit in på Simmels relation till Hegel och idealismen, och därigenom också förklarat den marxistiskt färgade kritiken, från Lukács till Habermas, av Simmels "metafysiska" uppfattning av formerna och hans "vantolkning" (utifrån det historiematerialistiska synsättet) av alienationen.

Stockelberg presenterar inte en helt ny bild av Simmel. Men ett drag som särskilt framhävs är Simmels betoning av "det överindividuella". Att Simmels sociologiska analyser präglas av ett samspel mellan det överindividuella och det mellanmännsliga blir enligt Stockelberg desto tydligare genom hans analys av termen form, eftersom denna term rymmer båda dessa betydelser. Därigenom skulle analysen av formbegreppet också säga något om det fundament på vilket Simmels tänkande vilar, vilket författaren inledningsvis gör gällande.

*Jonas Hansson,
fakultetsopponent*

Ulrika Schmauch (2006) *Den osynliga vardagsrasismens realitet*.
Umeå: Sociologiska institutionen, Umeå universitet 43

Detta är en avhandling om ett påtagligt fenomen som genomsyrar den verklighet som många människor i Sverige lever i. Detta fenomen heter vardagsrasism och om det handlar Ulrika Schmauchs avhandling.

Schmauchs avhandling är den första i Sverige som redogör, utforskar och presenterar studiefältet vardagsrasism i Sverige. (Det har gjorts många studier om rasismens uttryck exempelvis i stadsrummets, politikens, medias, kulturens och migrationens rasifiering, mm.) Dessutom är avhandlingen den första som också studerar hur vardagsrasism drabbar afrikaner samt är baserad på fältarbete och intervjustudier. Avhandlingen placerar forskningsfältet vardagsrasism i det svenska forskningslandskapet och i den bemärkelsen är den historisk.

Avhandlingens syfte är att undersöka hur unga människor i Sverige med bakgrund i Afrika hanterar rasism i en kontext där förekomsten av vardagsrasism förtigs. Materialet består av djupa (öppna) intervjuer med 20 ungdomar med bakgrund i Afrika men begränsas i huvudsak till omsorgsfulla analyser av åtta respondenter.

Ulrika Schmauch delar Philomena Esseds syn på vardagsrasism och menar att "vardagsrasismen finns på en annan nivå än rasistiska ideologier, än olika kulturella uttryck, än övergripande strukturella nivåer eller samhället i sin helhet". Därmed skiljer hon sig från strukturalistiska ansatser, som till exempel Michael Omis och Howard Winants teoretisering av rasism i termer av en *Racial Formation*. Vidare öppnar detta perspektiv för mångskiftande, sammansatta och kreativa handlingar samt engagemang för anti-rasistisk aktivism.

Avhandlingen är disponerad i åtta kapitel. De första fyra kapitlen introducerar problematiken, diskuterar teoretiska, analytiska och metodologiska utgångspunkter samt ger en historisk bakgrund till den afrikanska diasporan i Sverige. Därefter redogör

Schmauch för de olika sätt hennes informanter bemötte, förhandlade och reagerade på rasismens våndor, såsom frustration, ilska och känsla av utanförskap.

Kapitel 7 tar upp olika former av motstånd och motståndsstrategier som utvecklats och används av informanterna. Att *spela husblatte* handlar om att finna sig i den rådande normen, bortförklara och omdefiniera vardagsrasismen och lägga ansvaret för det man utsatts för på en själv. *Pragmatism* handlar om att undvika (i den mån det går) de platser, kontexter och situationer där man kan råka ut för vardagsrasism, till exempel genom att hålla sig borta från vissa ställen, umgås i vissa kretsar eller trösta sig med att detta är temporärt och att man snart skall flytta. *Motstånd* går ut på att inte finna sig i underordning, diskriminering och rasism. I det åttonde och avslutande kapitlet kopplas resultaten dels till förståelsen av hur vardagsrasismen gestaltar sig, dels till motståndsstrategier och frågor om makt, vardagsrasismens reproduktion och gestaltning.

Kontexten för Ulrika Schmauchs studie är en omfattande och utbredd ojämlikhet mellan de människor som anses svenskar ("vit") och icke-svenskar ("icke-vita"). Bland annat är arbetslösheten bland invandrare dubbelt så hög som för infödda svenskar och medelinkomsten är överlag lägre för invandrare än etniska svenskar (detta gäller även för svenska adopterade personer). Alltså handlar det inte om – som den neoliberala synen på integration med Folkpartiet i spetsen gör gällande – brist på språkkunskaper eller social kompetens. Ungefär hälften av dem som har utländsk bakgrund har känt sig diskriminerande, varav hälften anger att detta har skett vid fler än tio tillfällen – alltifrån nedsättande kommentarer eller retning till mobbning och förlöjligande.

Även om det finns olika sätt att beskriva denna verklighet menar flera forskare att den är nära knuten till strukturell diskriminering (eller det som i engelsktalande länder benämns "institutionell rasism"), det vill säga hierarkiska över- och underordningsmönster som följer kön-, klass-, och etnisk tillhörighet. Att diskrimineringen är strukturell betyder att den utgör en bärande princip för hur resurser, makt och privilegier fördelas i samhället samt hur sociala relationer gestaltas.

Med stöd i Foucaults teorier om makt noterar Ulrika Schmauch att alla invandrare inte diskrimineras i lika hög eller lika stor utsträckning, på samma sätt och överallt. Vardagsrasismen är varierande, mångfacetterad och heterogen – följsam om man så vill – även om det finns gemensamma drag. Vissa invandrargrupper får rentav fördelar, som "vita" invandrare från USA, fransmän, danskar, norrmän eller engelsmän. Att vara invandrare leder inte per automatik till diskriminering, lika lite som det faktum att man pratar flytande svenska, är född och uppväxt i Sverige skulle vara en garant för att man inte utsätts.

Vidare är vardagsrasism och diskriminering inte begränsade till det som sker eller skedde inom Sveriges gränser utan har nära kopplingar till det som sker och skedde på den globala arena, såsom post-koloniala bilder av afrikaner. Man måste också sätta detta i relation till den fördelaktiga *image* vi har av oss själva. Exempelvis finns det en solid bild av Sverige som den "moraliska supermakten" och en bild av svenskar som "de bästa" – detta kan gälla välfärd, jämställdhet, att ta emot asylsökande och flyktingar och så vidare.

Avslutningsvis skulle jag vilja ta upp några brister i avhandlingen. För det första saknar jag en definition av vardagsrasism, hur den skiljer sig från *och* hänger samman med rasism i allmänhet. För att återopa Essed, "vardagsrasism är rasism, men all rasism är inte vardagsrasism".

För det andra, eftersom Ulrika Schmauch endast förlitar sig på Esseds artikel från 2005 och inte på klassiska och banbrytande arbeten som *Everyday Racism* (1990) och *Understanding Everyday Racism* (1991), innebär det att översikten över tidigare forskning inte är heltäckande. Man går miste om jämförande analyser rörande motståndstrategier, vardagsrasismens könade ansikte samt likheter och skillnader där emellan.

För det tredje fick inte de rumsliga aspekterna den plats de förtjänar, till exempel hur vardagsrasismen utspelar sig på olika arenor. För det fjärde kunde, i linje med Foucaults maktanalyser, rumsliga aspekter av vardagsrasism ha använts för att analysera inte bara maktens mikrofysisk utan även vardagsrasism som ett inslag i styrnings-, disciplinerings- och övervakningsteknologier, alltså det som Foucault benämner "anatomo-politik".

Trots dessa brister är Schmauchs avhandling ett viktigt och välbehövligt inslag i sociologisk forskning, inte minst i en tid där den neoliberala rasifierade ideologi öppet förfäktar rätten att "ställa krav". Jag vill kalla den ett nödvändigt inslag som kritisk granskar vardagsrasismen som en aspekt av detta det ensidiga privilegjets välde i Sverige.

*Mekonnen Tesfahuney,
fakultetsopponent*

Gun-Britt Johansson (2006) *Synderskan och lagen: Barnamord i tre Norrlandslän 1830–1870*, Umeå: Sociologiska institutionen.

De tragiska omständigheter som leder till att en liten grupp nyblivna mödrar tar livet av sina barn har intresserat forskare från flera områden. Historiker har skildrat hur de mycket hårda straff som drabbade barnamörderskorna under 1600- och 1700-talen ersattes av en strävan att förhindra dessa brott genom att göra det möjligt att anonymt lämna de barn man inte kunde ta hand om till ett barnhem. Orsakerna till dessa mord har sökts i de ogifta mödrarnas utsatta situation; hur de övergivits av barnfäderna, riskerat att förlora sina anställningar och utsatts för spott och spe i lokalsamhället. Man har också belyst den allt större vikt som lades vid medicinska bedömningar av barnaföderskorna under 1800-talets lopp och idag dominerar helt och hållet de psykiatriska förklaringarna till dessa handlingar.

Gun-Britt Johansson har med sin avhandling *Synderskan och lagen* givit sig in i detta allt annat än enkla forskningsområde och redovisar en detaljerad undersökning av de kvinnor som rannsakades för barnamord av häradsrätterna i de tre nordligaste länen mellan 1830 och 1870. Undersökningen är en socialhistorisk studie av mödrarnas livssituation och hur livet gestaltade sig för de kvinnor som återvände till hembygden

efter avtjänat fängelsestraff. Men undersökningen är också rättshistorisk genom att den behandlar hur familjemedlemmar, grannar, barnmorskor, provinsialläkare och andra genomförde förhör och utförde kroppsbesiktningar när man misstänkte att en ung kvinna hade fött barn i lönnodom. Avhandlingens huvudfråga är dock mentalitetshistorisk, nämligen att undersöka vilka motiv som drev dessa kvinnor att ta livet av sina nyfödda barn.

Avhandlingens styrka ligger i de mycket detaljerade berättelserna om några enskilda fall, som ger en god bild av kvinnornas livssituation och av lokalsamhällets och rättsväsendets reaktioner på och hantering av det inträffade. Kroppsbesiktningar, insamlande av bevismaterial, vittnesförhör och sökande efter barnens lik var något som i stor utsträckning ägde rum innan landsfiskalen kopplades in och uppmärksamheten på de kvinnor som kunde misstänkas för barnamord var av allt att döma mycket stor. I flertalet fall handlade det om unga ogifta pigor som kunde förmodas känna sig osäkra på såväl husbondens som föräldrarnas reaktion inför det väntade barnet. Barnafadern var i vissa fall en tillfällig bekant som kanske inte ens kände till graviditeten eller en man som av något annat skäl inte kunde komma ifråga för giftermål.

Kvinnornas förmodade känsla av skam över att ha hamnat i denna situation anges i avhandlingen som ett betydelsefullt motiv bakom de brottsliga handlingarna, men också rädsla inför hur livet med ett oäkta barn skulle komma att gestalta sig. "Det handlar ... om att de kvinnor som begår barnamord i förstone var hotade till sin egen existens. Deras sociala kontrakt riskerade sägas upp. De riskerade förlora eller hade redan börjat förlorat sina närmaste sociala, ekonomiska, emotionella och kulturella band." (s 296). De belägg som presenteras för dessa påståenden i form av uttalanden i samband med rannsakingarna är intressanta, men tillåter kanske inte fullt så generella slutsatser. Några fall som återges i avhandlingen bryter också mot mönstret, eftersom en del av de anklagade kvinnorna levde tillsammans med barnafadern och i ett fall fanns en fästman som ville gifta sig med kvinnan trots att han visste att han inte själv var far till barnet.

Analysen av dessa enskilda fall sker med hjälp av en dramaturgisk modell som framhåller betydelsen av hur olika aktörer agerar när man misstänker att ett brott har begåtts. Såväl grannar som husbönder förefaller att ha hållit de unga kvinnorna under uppsikt och man noterade misstänkta beteenden som att låsa dörren om sig eller vistas omotiverat länge i ladugården. I mer svårbedömda fall verkar sockenmän eller andra betrodda ha kallats in, men intressant nog var prästernas roll av mindre betydelse. Provinsialläkarna fick under perioden en ökad betydelse, inte minst som vittnen inför rätten om sätten för barnens avdagatagande, vilket som regel var strypning, men de uttalade sig också om de berörda kvinnornas hälsosituation.

Avhandlingens empiriskt svagaste avsnitt utgörs av den demografiska och statistiska analysen av hela undersökningsmaterialet, något förvånande med tanke på den forskningstradition som i övrigt präglar den sociologiska och den historiedemografiska verksamheten i Umeå. Förutom att den statistiska analysen är ofullständig finns här flera källkritiska problem som behöver en utförligare diskussion. Slutsatsen att barnamorden ökar i de socialt turbulenta och normlösa miljöerna kring den växande

industrin kombineras också på ett lite oklart sätt med en motsatt slutsats om att barnamord även förekom i områden som kännetecknades av en stark social och moralisk kontroll med åtföljande risk för utanförskap för de ogifta mödrarna. Den för en socialhistorisk analys nödvändiga frågan om det finns några bakgrundsfaktorer som särskiljer de ogifta mödrar som dödade sina barn från hela gruppen av ogifta mödrar ställs dessvärre inte i avhandlingen.

Ett centralt resonemang i avhandlingen är att 1800-talets liberalisering och sekularisering medförde att förståelsen för barnamorden ökade och att de späda barnens skyddsvärde minskade. Men det förhållandet att man i lokalsamhället lät sina misstankar om att ett brott blivit begånget leda till ett informellt utredningsarbete och senare en formell anmälan talar mot en sådan tolkning. Att straffen mildrades och att de återvändande kvinnorna accepterades kan rimligen förklaras av de mer generella förändringarna i kriminalpolitiken vid denna tid. Men för att belysa denna process hade det förmodligen varit nödvändigt att förlänga undersökningsperioden till att även omfatta de första decennierna av 1900-talet, vilket hade påverkat hela studiens uppläggning.

Synderskan och lagen är ett intressant bidrag till forskningen om ett mycket svårt problem. Det mångfacetterade materialet är långt ifrån lättolkat och studiens slutsatser när det gäller motivbilder kan diskuteras. Mer entydiga är resultaten när det gäller den breda skildringen av hur den rättsliga hanteringen involverade det lokala samhället. De socialhistoriska skildringarna av vilka kvinnor som rannsakades för barnamord kompletterar tidigare forskning på ett värdefullt sätt, liksom presentationerna av vad som hände de kvinnor som det varit möjligt att följa efter frigivningen. Även om många frågor återstår att besvara har Gun-Britt Johansson med sin studie givit oss ny kunskap om barnamorden och deras bakgrunder samt deras samband med de sociala och strukturella förändringarna i 1800-talets svenska samhälle.

*Roger Qvarsell,
fakultetsopponent*

Mimmi Barmark (2007) *Hem, sjuka hem. En verklig konstruktion och dess sociala bestämningar* Sekel.

Hälsoidealet är på stark frammarsch i samhället. Samtidigt verkar den diffusa ohälsan bli allt vanligare. Amalgam, elöverkänslighet, fibromyalgi, kronisk trötthet är alla exempel på ohälsor som är betydligt bredare och diffusare fenomen är det traditionella sjukdomspanoramat.

Sjuka hus-syndromet (sick building syndrome, SBS) är ett exempel på en diffus ohälsa, där orsakerna är oklara och effekterna diffusa. Trots att det har beforskats under lång tid – framför allt av medicinare och byggnadstekniker – har man inte kunnat klarlägga orsaksrelationerna och skapa en enhetlig förståelse av fenomenet. Trots att SBS är knuten till bostaden så är dess effekter ojämnt fördelade på olika grupper.

Fenomenet verkar således inte enbart omfatta byggnadstekniska och medicinska aspekter utan även sociala.

I sin avhandling, framlagd vid sociologiska institutionen vid Lunds universitet, tar sig Mimmi Barmark an uppgiften att undersöka SBS som socialt fenomen. Det hon framför allt vill studera är hur boendesituation och boendeupplevelse påverkar förekomsten av SBS. I avhandlingen gör hon tre olika typer av teoretiska anknytningar: till den kritiska realismens metateori, till senmodernitetsteori samt till mikrosociologisk teori

Den kritiska realismen används för att skapa en plattform för hur olika förklaringsmodeller och disciplinära ansatser kan samexistera. Enligt den kritiska realismen är verkligheten stratifierad och på varje nivå finns olika mekanismer som olika discipliner skapar kunskap om. Samtidigt finns det anknytningspunkter mellan nivåerna, vilket gör det fruktbart att söka interdisciplinärt samarbete.

Den samhällsteori hon anknuter till är senmodernitetsteori, framför allt i Ulrich Becks och Giddens tappning. Vad hon framför allt tar fasta på är deras individualiseringsteorem, där samhällsutvecklingen har framtvingat individen att ta ansvar för sitt eget välbefinnande, identitet, livsstil. Det innebär även att individen själv ska ta ansvar för sin kroppsliga och mentala hälsa. Barmark diskuterar senmodernitetsteoriens betydelse och relevans för boendet, där hon bland annat pekar på att boendet har en potential att skapa trygghet, vara en del i individens identitetsskapande samt bekräfta den reflexiva biografi som individen skapar. Samtidigt är boendet präglad av osäkerhet, beroende och risker. Boendet är således något mer än en fysisk konstruktion, ett tak över huvudet. Den är även en del av vårt identitetsskapande och har en känslomässig funktion. Av det skälet är individens upplevelse av sin boendemiljö en viktig aspekt att undersöka i relation till förekomsten av SBS.

Teorin om senmodernitet är abstrakt och övergripande, vilket innebär att den måste kompletteras och konkretiseras för att bli användbar som ansats för empiriska undersökningar. Av det skälet anknuter Barmark även till andra sociologiska teorier, och då framför allt teorier om social ojämlikhet, emotioner och psykosociala förklaringsmodeller. Syftet är att utveckla en modell över vilka sociala faktorer som påverkar SBS.

Efter denna breda orientering över vilka samhällsprocesser och sociologiska teorier som är relevanta för studiet av SBS, presenterar Barmark sin empiriska studie. Den består av en enkät till 2000 personer mellan 20 och 70 år gamla och folkbokförda i Malmö kommun. Svarsfrekvensen är 57 procent. Enkäten innehåller fyra typer av variabler: bakgrund, boende, boendeupplevelse och ohälsosymptom. Syftet är att undersöka samband mellan sociostrukturell position, subjektiv boendeupplevelse och SBS, men även dessa sociala faktorer samband med psykosociala symptom som inte förknippas med boendet.

I två separata kapitel analyserar hon relationen mellan social position respektive boendeupplevelser och förekomsten av SBS. Genom multipel regressionsanalys identifierar hon vilka variabler inom varje variabelgrupp som utövar självständigt inflytande på SBS. Hon finner att det rör sig om stora skillnader mellan olika befolk-

ningsgrupper och SBS, där ålder, födelseland och allergi uppvisar signifikans (men däremot inte kön, inkomst och rökning). Även för boendeeupplevelse (såsom kontroll, trivsel och identitet) finns stora skillnader mellan olika grupper.

I ett sammanfattande kapitel gör hon en regressionsanalys av samtliga variabler. Utifrån den empiriska undersökningen finner hon stora skillnader mellan olika befolkningsgrupper och bland annat finner hon att psykosociala aspekter har ett självständigt inflytande över förekomsten av SBS.

I det avslutande och elfte kapitlet diskuterar hon sina resultat utifrån sin teoretiska ansats. Hon pekar på att SBS inte enbart kan förklaras med hänvisning till den sociala nivån; det är till exempel tre gånger större risk att utveckla SBS i hus byggda mellan 1976-85, och detta samband kan inte förklaras med hänvisning till vilka som bor i dessa hus eller att dessa hus ses som mindre attraktiva. Samtidigt – vilket är avhandlingens grundläggande tes – kan inte SBS reduceras till att vara ett byggnadstekniskt fenomen, utan även sociostrukturella och psykosociala faktorer påverkar förekomsten av SBS. Barmark visar således att SBS är ett multifaktoriellt fenomen; den är orsakat av faktorer som finns på olika nivåer.

Den främsta styrkan med avhandlingen är att Barmark på ett övertygande sätt – teoretiskt och empiriskt – visar att SBS måste förstås i ett socialt sammanhang och att sociologin är viktig för att förklara förekomsten av SBS. På ett bra sätt använder hon sig av olika teorianknytningar för att såväl designa sin studie som analysera dess resultat. Den empiriska undersökningen är väl utförd och hon är tydlig gentemot läsaren hur hon gått tillväga i sin analys. Sammantaget rör det sig om en ambitiös, intressant och väl utförd studie, som dessutom håller mycket god språklig kvalitet.

Givetvis är ingen avhandling fri från invändningar. Teori- och metodval borde ha diskuterats mer utförligt. Beskrivningen av senmodernitetsteorin kunde fördjupas och göras än mer relevant för studien genom att anknyta till fler än de två böcker av Beck ("Risksamhället") och Giddens ("Modernitet och självidentitet") som den nu baseras på. Den anknytning som görs till kritisk realism är relativt tunn; det handlar främst om att finna en metateoretisk position som är öppen för olika disciplinära perspektiv och förklaringsmodeller på olika nivåer. Däremot anknyts inte till dess orsaksbegrepp (mekanismer och kausala krafter) och dess diskussion om olika typer av generaliseringar (inte minst dess strävan att genom kontrafaktisk argumentering och teoretisk abstraktion finna grundläggande mekanismer och inte empiriska generaliseringar).

Dessa invändningar ska dock inte överskugga avhandlingens förtjänster. I sin studie av SBS utvecklar Barmark en sociologisk nisch mellan förklaringar på biologisk och kulturell nivå. Det finns en mängd sociala faktorer som är viktiga för att förstå varför SBS får så ojämnt genomslag i befolkningen. På ett förtjänstfullt sätt visar hon att SBS – vars forskningsområde främst är befolkat av medicinare och byggnadstekniker – är i stort behov av sociologisk kunskap.

Rolf Lidskog
fakultetsopponent

Knoll och Witt (red) (2005) *Ensam tillsammans: Senmodernitet, gemenskap, individualisering* Lund: Studentlitteratur

Sociologin är vetenskapen om hur människor hänger samman, eller inte hänger samman. Denna karaktärisering ges i antologin *Ensam tillsammans: Senmodernitet, gemenskap, individualisering*, redigerad av Thomas Knoll och Ann-Katrin Witt. Fyra forskare och en student vid Högskolan i Halmstad bidrar till diskussionen om gemenskap och individualisering.

Ferdinand Tönnies klassiska begreppspår Gemeinschaft och Gesellschaft står som bakgrund för diskussionen. Knoll och Witt vänder sig inledningsvis mot dem som hävdar att Tönnies stod för ett evolutionistiskt synsätt och att han romantiserar det förflutna. Tönnies avser varken att beskriva specifika historiska perioder eller klichéer som individualism kontra kollektivism, menar de. Visserligen är Gemeinschaft och Gesellschaft en dikotomi, det vill säga två varandra uteslutande kategorier, men begreppen avsåg att beskriva samlevnads- eller associationsformer som förekommer samtidigt sida vid sida (s 11).

Den samtida existensen av Gemeinschaft och Gesellschaft belyses på olika sätt av författarna. Ann-Katrin Witt analyserar konstantverksyrket och konstaterar att kreativa yrken, vars drivkrafter karaktäriseras av Gemeinschafts väsensvilja, endast kan existera i skydd av Gesellschaftsstrukturer. Åke Nilsén konstruerar en teoretisk modell utifrån Tönnies och Alfred Schultz, en modell avsedd för studiet av olika typer av motstånd mot modernitet.

Magnus Karlsson återgår i sitt bidrag, *Om rädslan att misslyckas*, till en förståelse av Gemeinschaft och Gesellschaft som kopplade till olika tidsepoker. Med utgångspunkt i ungdomars vuxenblivande visar Karlsson hur samhället rört sig in i ett alltmer radikalt Gesellschaft, där solidaritet inte längre motiveras av beroende utan av rädsla. Detta Gesellschaft rymmer en mängd paradoxer, tydliga i ungdomars identitetsarbete. Å ena sidan finns en förväntan om konformitet, att bli omtyckt och passa in, vilket omöjliggör stora förändringar som att flytta och skaffa sig utbildning. Å andra sidan finns också individualiseringens allt mer radikala krav på originalitet och att du ska skapa ditt eget liv. Jakten på gemenskap och något som är värt att satsa på blir en tung börda för identitetsarbetet, menar Karlsson. Var finns då hoppet? Inte i en reaktionär längtan tillbaka till Gemeinschaft, anser Karlsson, utan snarare i ett uppror i stil med romantikens utmaning av upplysningens förnuftstro, ett slags fantasins revolt mot förnuftet (s 96).

Kanske är det en sådan revolt som beskrivs i Jill Gutenfelts och Thomas Knolls texter. Här lämnar antologin Tönnies begreppsapparat och ger sig in i en analys av det som brukar kallas nya familjer, "[l]åtsasmammor och extrapappor, plastsyrror och halvbrorsor, mammas nya och pappas ex" (s 99). I antologins mest spännande text, *Nya familjer*, presenterar Thomas Knoll senmodernitetens pionjärer: de ensamstående mödrarna. Genom att låta deras levnadsberättelser vara utgångspunkt för analysen inte som dysfunktionella kopior av ett tänkt kärnfamiljesideal, utan som ett fungerande och verkligt levnadsalternativ tar Knoll ett djärvt grepp om familjesociologi,

samhällsdebatt och feminism.

Modernitetens inbyggda motmodernitet, där vi finner det familjeideal vi så gärna ser som ursprungligt och evigt, nämligen kärnfamiljen, blir en börda i senmoderniteten, menar Knoll. Det globala samhällets ideala arbetare är oberoende, ensamstående och flexibel, utan krav på vare sig familjelön eller föräldraledighet. Därmed försätts tidigare kritiker av den patriarkala familjen i ett brydsamt läge, skriver Knoll, "[d]et kan sätta sig i halsen att tala för friheten att välja alternativa familjeformer, när det är just sådana som marknaden efterfrågar och bidrar att skapa" (s 136). Familjeprogresivismen verkar ha mist sin subversiva potential, en roll som istället övertagits av dem som försvarar alla former av familjemässiga solidariteter, som värn mot nyliberalismens anstormingar (s 136). Man tröstar sig med den motmoderna familjens *idé* och osynliggör eller glömmar dess hierarkiska struktur, liksom dess roll i reproduktionen av över- och underordning mellan könen.

Det är i ljuset av detta vi ska förstå varför så många från vänster till höger ser nya familjer som ett problem. Problemet med den ensamstående modern är dock mer komplicerat än så. Knoll visar hur sociologiska teorier och samhällsdebattörer reproducerar föreställningen om kärnfamiljens nödvändighet och därmed också nödvändigheten av att kvinnor är beroende av män. Ensamstående kvinnor konstrueras antingen som egoistiska förövare som gör som dom vill eller som försvarslösa offer för dåliga män. Gemensamt är antagandet att kärnfamiljen (trots allt) är den bästa av samlevnadsformer. Förespråkarna för förövarperspektivet har dock på sätt och vis en fördel, menar Knoll, eftersom de inte hymlar med vad de försvarar (mäns och kvinnors naturliga olikhet) och öppnar upp för tanken att kvinnor faktiskt kan *välja* att leva utan män. Vänder man på argumentet uppenbarar sig en revolutionerande tanke. Kvinnor kanske väljer att leva själva, utan minsta tanke på att vänta på den rätte.

Knoll hymlar inte med att ensamstående mammor har det svårt, både på grund av den socialpolitiska situation de ställs inför (framförallt i England och USA, under Thatcher och Reagan), men också på grund av ideal om romantisk kärlek och familjen. Faktum kvarstår dock: den ensamstående mamman kan mycket väl vara den senmodernitetens pionjär som Knoll talar om. Genom sin blotta existens kränker hon vår tro på allt som är gott med äktenskapet, familjen och den sociala ordningen. Hon väcker också vår upproriska sida: Rädslan för kvinnors alternativa val kan tyda på en hemlig önskan att följa deras exempel (s 192).

Knolls analys är ett utmärkt exempel på hur en oväntad analytisk utgångspunkt kan vända upp och ner på det vi tar för givet. Samtidigt finns ett förgivettagande också hos Knoll. Hans senmoderna pionjär är fortfarande den aktör som utför omsorgsarbetet att ta hand om barn, om än under mer jämlika former. Liksom i andra könsseparatistiska teorier reproduceras bilden av kvinnan som i första hand moder. Att kvinnor klarar sig utan män är en revolutionerande tanke i sig men nästa steg måste bli att också problematisera moderskapet som sådant.

Bidragen i Knoll och Witts antologi är spännande och väl skrivna, vissa mer så än andra. Tillsammans blir de en spretig helhet som ändå hänger samman. Möjligen kan man sätta frågetecken kring valet att utse Tönnies som vägledande. Den röda tråden

i antologin är en bredare dynamik mellan gemenskap och individualisering, där Tönnies teorier inte nödvändigtvis är den enda bakgrundsbilden.

Att samla texter med olika form och innehåll öppnar också för en kritisk dialog dem emellan, något som kunde ha utnyttjats mer i denna bok. Hur förhåller sig exempelvis Tönnies användande av familjen som tankebild för Gemeinschaft till den långt mer komplexa bild Knoll presenterar? Att idealtypen för Gemeinschaft skulle återfinnas i familjen kan ställas mot den historieskrivning som Knoll och andra tecknar, där den ekonomiska kalkylen och det rationella tänkandet aldrig trängts in i familjen – de har funnits där från början.

Sara Eldén

Sociologiska institutionen, Lunds universitet

Peter Høilund & Søren Juul (2005) *Anerkendelse og dømmekraft i socialt arbejde*, Hans Reitzels Forlag.

Sedan en tid har begreppet ”erkännande” vunnit insteg inom socialfilosofin och flera samhällsvetenskapliga discipliner, inklusive sociologin. Grundtanken är förhållandevis enkel: att bli erkänd eller bekräftad av andra människor är viktigt för den egna självbilden, medan motsatsen, olika former av kränkningar, har negativa följder för den egna självbilden. En central gestalt i detta teoretiska sammanhang har varit och är den tyske socialfilosofen Axel Honneth, verksam i Frankfurt am Main. Det är också Honneths teori om erkännande som utgör den främsta inspirationskällan för de danska forskarna Peter Høilund och Søren Juul, båda verksamma vid Roskilde Universitetscenter, när de försöker göra begreppet erkännande fruktbart inom området socialt arbete, närmare bestämt för att förstå vad som sker i mötet mellan socialarbetaren och ”borgeren” när dessa bokstavligen sitter ansikte mot ansikte på varsin sida av bordet.

Det paradoxala förhållande som Høilund och Juul tar avstamp ifrån uttrycks på följande sätt: ”Drivkraften bag denne bog er en undren over, at gode viljer og etisk bevidst social lovgivning tilsyneladende ikke slår igennem i praktisk socialt arbejde.” (11) Redan längre ned på samma sida konstaterar de: ”Praktiskt socialt arbejde er afhængigt af den rådende socialpolitik og de sociale institutioners magtstrukturer, som kan hindre eller fordreje de gode viljer hos socialarbejderene.” (Ibid.) Därmed är också boven i dramat angiven: många av de svagast ställda medborgarna upplever att de i mötet med socialarbetaren utsätts för olika former av kränkningar, t.ex. att inte bli sedd för den man är, att inte bli tagen på allvar, att ens rättigheter åsidosätts – och detta *trots* socialarbetarens goda vilja. Den goda viljan förvrängs nämligen av en institutionell inramning och en socialpolitik som i hög grad, i alldeles för hög grad enligt Høilund och Juul, är styrd av ekonomiska hänsynstaganden, som bl.a. tar sig uttryck i en aktiveringspolitik med ”arbetsmarkedsdeltagelse” som allt överskuggande mål, och en politisk retorik som säger sig vilja ha ”noget for noget”. Den enskilde socialarbetaren koloniserar av vad Høilund och Juul kallar för en ”institutionel dømmekraft”, vilken utgör ”et slags faglig-moralisk kode for, hvorledes socialarbejderen bør handle

over for borgeren” (69), som förvränger dennes ”sociale dømmekraft” i mötet med medborgaren, och som förhindrar att ”fortrolighedskundskaben” kommer till sin rätt, dvs. den förståelse av en annan människa som kommer till stånd just i det konkreta personliga mötet med denne.

Målet för det praktiska sociala arbetet bör enligt Høilund och Juul vara vad man, med en lyckad formulering, kallar ”menneskelig opblomstring”. Med detta avser man ”en proces, hvor borgeren ud fra sin egen selvforståelse udvikler en identitet, der bygger på selvtillid, selvgættelse og selvværd” (31). Kopplingen till teorin om erkännande består i att för att uppnå nämnda självförtroende, självrespekt och självuppskattning antas människan vara hänvisad till ett tredimensionellt erkännande från andra människor. Såttillvida som en människa t.ex. röner uppskattning för den hon är och vad hon gör, dvs. erkänns som en värdefull samhällsmedlem, så utvecklar hon en sund självuppskattning hos sig själv. Detta mål förfelas emellertid idag i hög grad i det praktiska sociala arbetet på grund av en socialpolitik som prioriterar ekonomiska målsättningar och av en professionskultur som på olika sätt kränker de svagast ställda medborgarna.

Det empiriska underlag som Høilund och Juul bygger sin framställning på utgörs av 25 djupintervjuer med personer med långvariga och komplicerade kontakter med det sociala, vidare av de omfattande journaler och handlingar som berör dessa personer, samt intervjuer med ett antal socialarbetare, administrativa chefer, och lokala socialpolitiker.

Framför allt i bokens sista kapitel – ”Godt socialt arbejde” – presenterar Høilund och Juul ett flertal mer eller mindre konkreta förslag på hur det praktiska sociala arbetet kan och bör förändras för att medborgarna skall uppleva att de blir erkända som fullvärdiga och värdefulla samhällsmedlemmar i mötet med socialarbetaren. Det rimliga i dessa förslag bör inte bedömas av mig, utan av personer som själva har en förstahandskännedom om socialt arbete i praktiken. Inte heller kan jag säga något om hur pass träffande den bild är av danska socialarbetare som Høilund och Juul tecknar. Man kan dock förmoda att en formulering som att ”den gode socialarbejder”, dvs. den som inte bara vill gott utan också handlar gott, ”i dag mere er undtagelsen end regelen” (57), inte tagits särskilt väl emot bland danska socialarbetare. Det är onekligen också ett starkt påstående att den stora majoriteten av socialarbetare ”hvarken forstår eller intresserer sig for borgerne og det liv, de lever” (ibid.). Här verkar plötsligt till och med den goda viljan att saknas.

Teoretiskt utgår Høilund och Juul framför allt ifrån Honneths bok *Kampf um Anerkennung* från 1992. Men de tar även fasta på Honneths betydligt senare text om ”social osynlighet”, som återfinns på danska i textsamlingen *Behovet for anerkendelse* (red. Rasmus Willig, 2003). För utan tvekan tycks de kränkningar som medborgarna upplever vid mötet med socialarbetaren ofta handla just om känslan av att inte bli sedd. Det finns för övrigt mycket som talar för att behovet av att vara *socialt synlig* utgör ett djupt liggande mänskligt behov.

I detta sammanhang finns skäl att göra en distinktion, som åtminstone inte explicit återfinns hos Høilund och Juul, nämligen den mellan två olika former av kränk-

ningar: *icke-erkännande* och *missaktning* (se här Stephan Voswinkel: *Anerkennung und Reputation*, 2001, 42ff.). I det förra fallet handlar det om att det förväntade erkännandet uteblir, i det senare fallet om att motsatsen till det förväntade sker: man bemöts med missaktning i stället för erkännande. Vad medborgaren upplever som missaktning från socialarbetarens sida är förmodligen i de flesta fall ett icke-erkännande. Sätillvida de flesta socialarbetare (trots allt) kan antas vara besjälade av en god vilja, en vilja att bistå och hjälpa medborgaren till ett bättre liv, måste man rimligen förutsätta att de upplevda kränkningarna är oavsiktliga, dvs. det finns ingen avsikt från socialarbetarens sida att kränka medborgaren. Kränkningen är i detta fall en oavsiktlig bieffekt av ett visst bemötande och agerande. Det handlar således om mera indirekta former av kränkningar än de handfasta sådana som Honneth i sin teori om erkännande från början utgick ifrån.

Som en röd tråd löper genom Høilund och Juul:s arbete betydelsen av att tillfredsställa immateriella behov, av att återupprätta förtrolighetskunskapen, av att skapa identitets- och deltagarmöjligheter som ligger utanför arbetsmarknaden, och av att motverka "tabet af etiske og retslige værdier" såsom ett led i kampen för en annan institutionell omdömeskraft. När Høilund och Juul efterlyser och pläderar för "en bredere vifte af samfundsmæssigt anerkendte førsorgerkulturer" (138) så tar de så vitt jag kan förstå också ställning i den hett omdiskuterade frågan om medborgarlön. Därmed befinner man sig också på väg mot en annan *erkännandeordning* än den som hittills institutionaliserats inom västerländska kapitalistiska samhällen, där bl.a. en stark koppling mellan förvärsarbete och social uppskattning varit förhanden. Honneth har under senare år alltmer betonat idén om förekomsten av en samhällelig erkännandeordning som anger vad som är legitima förväntningar i fråga om erkännande. För kapitalistiska samhällen har prestationsprincipen och dess uttolkning alltid varit en central parameter när det gäller den uppskattning som en människa rönt. Den nyliberala vändningen sedan början av 1980-talet torde närmast ha inneburit en ännu starkare koppling av denna princip till ofta lyckfulla framgångar på en likaså lyckfull arbetsmarknad. I detta sammanhang hade några av Honneths senare texter med fördel kunnat konsulteras (se dock 133ff.), och detsamma gäller Richard Sennetts bok *Respect in a World of Inequality* (2003). Men framför allt menar jag att Høilund och Juul hade kunnat finna mycket av intresse i Avishai Margalits bok *The Decent Society* från 1996 (sv. övers. 1998), vars grundtanke är att ett anständigt samhälle är ett vars institutioner inte förödmjukar medborgarna.

Høilund och Juul beskriver sitt arbete som "grundforskning" (9), och understryker att de lagt stor vikt vid att "integrere teori og empiri" (17). Det handlar med andra ord om ett ambitiöst arbete och som sådant är det högst lovvärt. Att det också trampar en del på tårna var nog kanske inte bara oundvikligt, utan förmodligen avsiktligt. Socialt arbete är utan tvekan ett område där reflexioner och teorier kring erkännande och kränkningar är av stor relevans.

Carl-Göran Heidegren
Sociologiska institutionen, Lunds universitet

